

DĖL PASYVINIŲ FORMŲ AKTYVINĖS REIKŠMĖS

V. SIRTAUTAS

1. Kai kurie lietuvių kalbos neveikiamosios rūšies klausimai nėra pakankamai išanalizuoti. Įvairiai suprantama ir pati gramatinės rūšies kategorijos sąvoka ir jos forma, o taip pat ir šios kategorijos ryšys su veiksmažodžių tranzityvumu¹.

Ne visos neveikiamosios rūšies veiksmažodžių (dalyvių) formos turi laiko ar rūšies reikšmę, pvz., *dūžtamas, nedegamas, neplyštamas*. „Jie vartojami kaip tam tikri būdvardžiai ir žymi pastovias daiktų ypatybes“². Yra šios rūšies dalyvių, turinčių „aktyvinę“ reikšmę, pvz., *degama ugnis*, arba turinčių ir „aktyvinę“, ir „pasyvinę“ reikšmę, pvz., *žinomas žmogus*³, t. y. ne tik „žmogus, kurį žino, pažįsta“, bet ir „kuris žino, išmano“.

2. Kartais manoma, kad ir kitokios neveikiamosios rūšies formos neturinčios „neveikiamosios rūšies reikšmės“⁴. Ši požiūrį reikėtų patikslinti.

Kaip žinoma, kai kurie intranzityviniai (negalininkiniai) veiksmažodžiai, pvz., *laukti, ieškoti, bijoti, vengti, norėti, pageidauti...*, o taip pat ir (kai kurie) sangražiniai veiksmažodžiai⁵ gali turėti ir neveikiamosios rūšies formas⁶.

Problema kaip tik ir sudaro tokie intranzityviniai (o taip pat kai kurie sangražiniai veiksmažodžiai), apie kuriuos N. Sližienė rašo, kad jie „turi tik veikiamosios rūšies formas. Jie gali turėti beasmenes neveikiamąsias formas, tačiau pastarosios neturi neveikiamosios rūšies reikšmės, nes nereikia pasyvaus charakterio tarp nusakomo veiksmo ir sakinio veiksmu išreikšto daikto arba asmens. Jų reikšmė artima veikiamųjų formų reikšmei“⁷.

N. Sližienė ten pat pateikia tokius pavyzdžius (su sakiniais): *nebuvo girtuokliaujama, bus mušamas, buvo būta, buvo rinktasi*.

¹ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, V., 1957, p. 296–297; N. Sližienė, Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų struktūra. – Lietuvių kalbos gramatinė sandara, V., 1967, p. 74.

² V. Ambrazas, Dėl esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių vartojimo, LKK, 4, 1961, p. 110.

³ Ten pat, p. 103.

⁴ N. Sližienė, min. veik., 74.

⁵ P. Bernadišienė rašo: „kai kada sangražos dalelytės *si* prisidėjimas darybinę veiksmažodžio reikšmę pakeičia savaimine“, Žr. P. Bernadišienė, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sangražinių veiksmažodžių semantinės funkcijos, VVPI Darbai, VIII, 1959, p. 176.

⁶ V. Ambrazas, min. veik., p. 94, N. Sližienė, min. veik., p. 74.

⁷ N. Sližienė, min. veik., p. 74.

3. Rūšies kategorija yra glaudžiai susijusi su sakinio sintaksine struktūra. Sintaksiniai santykiai dargi laikomi esminiais šios kategorijos požymiais⁹.

Minėtos lietuvių beasmenės konstrukcijos neturi agenso (subjekto), bet agensas pasyvinėms konstrukcijoms, apskritai, nėra būdingas⁹.

Vis dėlto implicitiškai šioms konstrukcijoms kilmininkinis agensas galimas, tai rodo ir N. Sližienės pavyzdys: o jo tuosyk ir *buvo būta* Ss (LKŽ III 42). Jis galimas ir kitiems pavyzdžiams, sakysime, (niekieno, jų) *nebuvo girtuokliaujama*, (žmonių, visų) *bus mušamasi*, (jų) *buvo rinktasi*.

Tokį kilmininko galimumą patvirtina šie pavyzdžiai: Kieno čia *būta*, kieno *šeimininkauta*, kopūstų lapai rauta? Mš Ir 240. Stengėsi surasti, kieno čia *apsirikta* Vien Ps 301. *Atsigodota* katino ir *ateita* namo Ds (LKŽ III 475). O šito labai *bijotasi* padų LKŽ I 665. O šeimininkės dukterų *pasislėpta* ir *žiūrėta*, kaip Onytės kirpta ir siūta Cv 169. Netoli miško *būta* kito skruzdėlyno Mš Ir 254. Visų keleivių *būta išsigelbėta* su laivėmis Blč H 312. Seniau, matyti, *būta* pilies Blč H 21. Čia suprato jaunis brolis, kad čia jo brolio *būta* G 140¹⁰. O jau tų apdarų jos *prisivilkta* – sakytum, žiemą Lap 34.

Kai turime pasyvinę veiksmažodžio formą, tai, be neveikiamosios rūšies formos, pasyviškumo esminiai požymiai kaip tik ir yra sintaksiniai: objekto vardininkas ir subjekto kilmininkas¹¹.

Girdžiu – girioj vaivoja: *lėkta* uodelio iš ažuolėlio, *nusisukta sprandelis* Jb G 141 (plg.: *Lėkė* uodelis, *nusisuko sprandelį*). Jo *plaukai nusvilta* (*pirštas nudėgta*, *koja nulūžta*) Jb G 141. Naktį vagių *ateita*, *klėtis išplėšta* Jb G 141.

4. Šių požymių, atrodytų, pakanka neveikiamosios rūšies formoms, kad jas laikytume pasyvinėmis, t. y. turinčiomis pasyvinę reikšmę¹².

Žinoma, ir aktyvinės formos gali neturėti veiksnio (vardininko) ar papildinio (galininko), pvz., *Temsta. Lyja. Sninga*. Tačiau jos dėl to dar nepraranda aktyvinės reikšmės. Taip ir pasyvinėse konstrukcijose gali būti neišreikšti subjekto kilmininkas ar objekto vardininkas, tačiau dėl to jos dar nepraranda savo pasyvinės reikšmės. Tuo labiau, kad šitie esminiai požymiai eventualiai (implicitiškai) gali būti įdėti, įterpti į tekstą (subjekto kilmininkas).

⁹ Pasyvas nuo aktyvo skiriamas (rusų k.) pagal veiksmažodžio santykį su objektu ar subjektu, žr. A. B. Исаченко, Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким (Морфология), II, 1960, p. 349.

Rusų k. pasyvas „apibūdinamas daugiausia sintaksiškai“, žr. B. M. Никитевич, Грамматические категории в современном русском языке, М., 1963, p. 224. Žr. taip pat Л. И. Лухт, Залог в современном румынском языке, М., 1962; J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch-Lateinisch und Deutsch, Basel, 1920, p. 143.

¹⁰ J. Wackernagel, min. veik., p. 143.

¹¹ Plg. dar: Studentų taip pat žymiai *sumažėta* Vien Ps 98.

¹² Kilmininką kaip kriterijų mini ir J. Jablonskis, žr. Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika, K.–V., 1922, p. 125.

¹³ Plg. § 1 (*degama ugnis, žinomas žmogus*), kurių santykis su vardininku iš tikrųjų kitoks.

Vardininko iš viso gali trūkti, kadangi beasmenės konstrukcijos ir susidaro tada, kai aktyvinėse nėra išreikšto (ir negali būti išreikšto) papildinio galininko, plg. *Lėkė uodelis* → *Lėkta uodelio*¹³.

5. Vadinasi, nėra pakankamų argumentų tokias beasmenes (ir intranzityvinių veiksmažodžių) neveikiamąsias formas (*nebuvo girtuokliaujama, bus mušama*...) laikyti neturinčiomis „neveikiamosios rūšies reikšmės“ arba jų reikšmę laikyti „artima veikiamųjų formų reikšmei“.

Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1968 m. rugsėjo mėn.

SUTRUMPINIMAI

Blė H	– V. Haufas, Pasakos, vrt. J. Balčikonis, V., 1957.
Cv	– P. Cvirka, Raštai, VII t., V., 1959.
G	– Gulbė karaliaus pati, sudar. A. Liobytė, V., 1963.
Jb G	– Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos gramatika, K., 1922.
Lap	– Ig. Lapienis, Senelės laivas, V., 1960.
LKŽ	– Lietuvių kalbos žodynas, I–II, red. J. Balčikonis; III–V, red. K. Ulvydas.
Lz P	– Lazdynų Pelėda, Ir prazuvo kaip sapnas, K., 1947.
Mš Ir	– Pr. Mašiotas, Ir aš mažas buvau, V., 1956.
Vien Ps	– A. Vienuolis, Paskenduolė (Apsakymai ir apysakos), V., 1962.

¹³ Kai sangražiniai veik. rūšies veiksmažodžiai turi objekto galininką (plg. *prasimušė kelią, atsiminė maldelę*), tai ir neveik. rūšies konstrukcijoms būdingas vardininkas: *Upelio būta prasimušta kelias per akmenis Blė H 336. Jo buvo atsiminta maldelė Blė H 34.*

Plg. dar kitas pasyvinės (ne beasmenės) konstrukcijas su „intranzyviniais“ veiksmažodžiais, kur taip pat randame dargi vardininką: *Įeinu į seklyčią, tavo lova tuščia, negulėta Lz P 19.*